

İbn Dakīkul'îd'in el-İktirâh Adlı Eserinden Hareketle Hadis Öğretimine Dâir Bazı Öneriler

Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir DURMUŞ*

Atıf / ©- Durmuş, Ü. (2018). İbn Dakīkul'îd'in el-İktirâh Adlı Eserinden Hareketle Hadis Öğretimine Dâir Bazı Öneriler, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 193-220.

Öz- İbn Dakīkul'îd, hadis usûlüne dair kaleme aldığı el-İktirâh adlı eserinde farklı bir yöntem takip etmiş; kitabının ilk yarısında hadis istilahlarını açıklamış, ikinci yarısında ise hayatın tümünü kuşatan 279 sahîh hadise yer vermiştir. Bir hadis usûlü eserinde bu şekilde çok sayıda hadis rivâyetine yer verilmesi ondan önce ve sonra başka muhaddislerde pek görülmemektedir. Makâlede İbn Dakīkul'îd'in bu özel eseri incelenmiş, ilgili eserin hadis öğretimi noktasında –her yönden olmasa da bazı yönlerden– güzel bir örnek teşkil ettiği üzerinde durulmuş, bu eserden hareketle lise ve üniversitelerdeki hadis öğretiminin muhtevasının nasıl olması gerektiğine dair bazı önerilerde bulunulmuştur. Bu bağlamda, imam hatip liselerinde ve ilahiyat fakültelerindeki hadis öğretiminin ilk aşamasında hadis istilahlarının gereksiz yere uzatılmadan yeterli bir şekilde açıklanıp çok sayıda hadis metni okutulmasının öğrencinin hadis dersine motive olması açısından önemli olduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca ilahiyat fakültelerindeki hadis öğretimi kapsamında ikinci aşamada ülkemizin ihtiyaçlarına göre, geniş kapsamlı, düzenli ve üniversite tahsili esnasında tamamlanabilecek boyutta hazırlanmış olan bir hadis metninin okutulmasının faydalı olacağı savunulmuştur.

Anahtar sözcükler- Hadis, İbn Dakīkul'îd, el-İktirâh, Hadis usûlü, Hadis öğretimi

Makalenin gelişi: 21.03.2018; Yayına kabul tarihi: 12.06.2018

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, e-posta: uzeyirdurmus@comu.edu.tr (ORCID: 0000-0003-1776-6160)

Giriş

Tam adı Ebü'l-Feth Taqıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî el-Îkûsî (ö. 702/1302) olan İbn Dakîkul'îd, önemli fıkıh ve hadis âlimlerindedir. Daha genç yaşta iken Mâlikî ve Şâfiî mezheplerinde fetva verecek derecede fıkıhta derinleşmiş; ayrıca hadis, tefsir, kelam, Arap dili ve edebiyatında bilgi sahibi olmuştur. Taqıyyüddin es-Sübki onun hakkında “mutlak müctehid” tabirini kullanmakta ve VII. (XIII.) yüzyılın başında gönderilen müceddidlerden olduğu konusunda hocalarının görüş birliği içinde bulunduğunu kaydetmektedir.¹ İbn Dakîkul'îd, özellikle ahkâm hadislerini derlemesi ve onlara şerh yazmasıyla bilinen bir âlimdir. Ahkâm hadislerini derlediği *el-İlmâm fi ma'rifeti eĥâdîsi'l-ahkâm*² ve onun muhtasarı olan *el-İlmâm bi-eĥâdîsi'l-ahkâm*³ adlı eserleri meşhurdur.⁴ Cemmâilî'nin (ö. 600/1203) Buhârî ve Müslim'in ittifakla rivâyet ettiği ahkâm hadislerinden seçerek hazırladığı *Umdetü'l-ahkâm min kelâmi ĥayri'l-enâm* adlı eserinin üzerine yazdığı *İhkâmü'l-ahkâm şerhu 'Umdeti'l-ahkâm* adlı kitabı⁵ ise onun ahkâm hadislerini derleme yanında onları açıklama noktasındaki mahâretini de ortaya koymaktadır.

İbn Dakîkul'îd'in hadis ilminin fûrûuna dair eserleri yanında hadis usûlüne dair *el-İktirâĥ fi beyâni'l-ıstılâh ve mâ üdĥife ilâ zâlike mine'l-eĥâdîsi'l-*

¹ Ahmet Özel, “İbn Dakîkul'îd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 1999), 19: 407.

² Ahkâm hadislerini bir araya toplamak amacıyla kaleme alınan belki de en geniş hacimli eserdir. Ancak günümüze sadece bir kısmı ulaştığı için gerçek hacmini tam olarak belirleme imkânımız bulunmamaktadır. Bununla birlikte İbn Rüşeyd eserin yaklaşık yedi, İbn Hacer yirmi, Safedi ise yirmi beş cilt olduğunu söylemektedir. Bk. Özel, “İbn Dakîkul'îd”, 408. Eserin günümüze ulaşan kısmı 4 büyük cilt olarak basılmıştır. Son cildin çoğu fihristtir. Mevcut baskıdaki son konunun “Namaz Vakitleri” olduğu göz önünde bulundurulursa eserin tam halinin ne kadar hacimli olabileceği konusunda bir fikir edinilebilir.

³ Matbu nüshasında fıkıh bablarına göre sıralanmış 1291 hadis bulunmaktadır.

⁴ Bk. Özel, “İbn Dakîkul'îd”, 408. İbn Dakîkul'îd'in *el-İlmâm* adlı eserinin Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdülhâdî es-Sâlihî ed-Dımaşkî (ö. 744/1343) tarafından *el-Muharrer* adıyla ihtisâr edildiği belirtilmektedir. Bk. Ferhat Koca, “İbn Abdülhâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 1999), 19: 274. Aynı bilgi, *el-Muharrer*'in modern baskısının mukaddimesinde Zehebî, İbn Hacer ve Şevkânî gibi âlimlerden de nakledilmektedir. Bk. İbn Abdülhâdî, *el-Muharrer fi'l-hadis*, (Riyâd: Dâru'l-atâ, 1422), 8. Ancak *el-İlmâm*'da 1291, *el-Muharrer* de ise 1324 hadis olduğundan ve müellif kitabını *el-İlmâm*'dan ihtisâr ettiğine mukaddimede temas etmediğinden dolayı iki eser arasındaki ihtisâr ilişkisi kanaatimizce şüphelidir. Bu bağlamda Hanbelî bir âlim olan İbn Abdülhâdî'nin bu eserinin, günümüzde Suûdî Arabistan'da Medîne İslâm Üniversitesi Hadis Fakültesi'nde ders kitabı olarak okutulduğunu da belirtmeliyiz. Bk. Yusuf Suiçmez, “İslam Ülkelerinde Hadis Öğretimi (Lisans düzeyi)”, *III. Hadis Anabilim Dalları İhtisas Toplantısı* (Bursa: Emin Yayınları, 2017), 132.

⁵ Bk. Özel, “İbn Dakîkul'îd”, 408. İbn Dakîkul'îd'in bu eseri 427 hadisin şerhinden oluşan 750 sayfalık oldukça geniş ve fıkhu'l-hadis sahasında önemli bir çalışmadır.

ma'dûde mine's-şihâh adlı⁶ bir eseri de vardır.⁷ İbn Dakîkul'îd'in bu eseri, kendisinden önce ve sonra yazılan hadis usûlü eserlerinden farklı yönler taşımaktadır. Bu nedenle olsa gerek, müellif kitabına iktirâh (yeni fikir, teklif, öneri) adını vermiştir.

1. EL-İKTİRÂH'IN HACMI

el-İktirâh, tek satır aralıklı 16 punto traditional arabic fontuyla ve A4 boyutunda 50 word sayfası tutmaktadır. Bu 50 sayfanın ilk yarısı usûl konularından, ikinci yarısı ise usûl konuları tamamlandıktan sonra peşpeşe sıralanan 279 hadisten oluşmaktadır. Bu yönden bakıldığında usûl konuları bakımından yine 50 word sayfası hacmindeki en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) *et-Taḳrîb ve't-teysîr li(fî)-ma'rifeti sūneni'l-beşîri'n-nezîr* adlı muhtasar hadis usûlü eserinin yarısı hacminde olduğu söylenebilir.

2. EL-İKTİRÂH'IN MUHTEVÂSİ

el-İktirâh 9 bâb ve bir hâtimedden oluşmaktadır. Bu bölümlerin her birinin içeriği özetle şöyledir:

Birinci bâbda,⁸ sırasıyla sahîh, hasen, zaîf, mürsel, mu'dal, munkatî', maktû', mevkûf, merfû', mevsûl, müsned, şâzz, münker, garîb, müselsel, muan'an, tedfîs, muzdarib ve müdrec ıstilahları açıklanmakta, sonra bazı edâ lafızları arasındaki farklılıklar değinilmekte, son olarak mevzû' ve maktûb ıstilahları açıklanarak bâb kapatılmaktadır. Bu bâbda konular genel olarak uyumlu bir tertîb içinde izah edilmekte, sadece ıstilahların açıklamaları arasına yerleştirilen "Bazı Eda Lafızları Arasındaki Farklılıklar" konusuyla akış kısmen bozulmaktadır. Müellif bu babda;

1. İstilahları çoğunlukla efrâdını câmi' ve ağıyarını mâni' bir şekilde tarif etmektedir. Bununla birlikte şazz ve münker⁹ gibi yeterince açıklamadığı; mütevâtir, âhâd, kudsî, muallak, musahhaf ve muharref gibi hiç tarif etmediği

⁶ Bk. Ahmet Özel, "İbn Dakîkul'îd", 408.

⁷ Eserin elimizde biri genişçe tahkik edilen ve açıklanan, diğeri ise kısa tahkikli iki baskısı bulunmaktadır. Kısa baskısı Şeriketü Dâri'l-meşâri' tarafından Beyrût'ta 1. basımı 2006 yılında yapılmış ve muhakkiki belirtilmemiş olan 152 sayfalık baskıdır. Bu baskıda İrâkî'nin *el-İktirâh*'i manzum hâle çevirdiği *Naẓmu kitâbi'l-İktirâh* adlı çalışması da yer almaktadır. Geniş açıklamalı baskısı ise, Dâru'l-ulûm tarafından Ammân'da 1. Baskısı 2007 yılında yapılan ve Kahtân Abdurrahmân ed-Dûrî'nin tahkik ve geniş açıklamalarını içeren 845 sayfalık baskıdır.

⁸ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh fî beyâni'l-ıstîlâh* (Beyrût: Şeriketü Dâri'l-meşâri', 2006), 7-28.

⁹ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 17-18.

İstilahlar da bulunmaktadır. Tarif etmediği istilahlar içinde hadis kavramının da bulunması dikkat çekicidir. Bu durum, ilgili bâbın en önemli eksiği olarak dikkat çekmektedir.

2. Hadis ve fıkıh ilimlerini kendinde mezceden bir âlim olduğu için hadis ve fıkıh usulünün kesiştiği noktalarda birçok hadis usûlü eserinde görül-meyen açıklamalara da yer vermektedir. Sahîh hadisi tarif ederken bazı fakih-lerin senedin muttasıl olmasını şart koşmadığına temas etmesi bu duruma örnek olarak verilebilir.¹⁰

3. Tarifi ihtilafı olan istilahlara yer vermekte, bu ihtilafları yorumla-makta ve yeri geldiğince yapılan tarifleri eleştirmektedir. Bunun en güzel ör-neğini hasen hadis ile ilgili açıklamalarında görmekteyiz.¹¹ Böylece müellif, geçmişte yapılan istilâh tariflerinin tenkide açık olduğunu göstermekte ve bu istilahlara gelişiminin mümkün olduğuna dikkat çekmektedir.

İkinci babda;¹² hadislerin tahammül ve edâsı ele alınmakta; tahammü-lü'l-hadîsin şartları, bazı edâ lafızlarının kullanımı ve ihtisâru'l-hadîs konuları açıklanmaktadır.

Üçüncü babda;¹³ hadis âliminin ve hadis öğrencisinin uyması gereken kurallar ele alınmakta, ideal bir hadis hocasının ve talebesinin hangi özellikleri taşıması gerektiğine dikkat çekilmekte ve hadis öğreniminde önceliğin hangi eserlere verilmesi gerektiği konusunda tavsiyelere yer verilmektedir.

Dördüncü babda;¹⁴ hadis yazımında dikkat edilmesi gereken hususlar açıklanmakta; yanlış okunması muhtemel kelimelerde harekelerin konulması-nın önemine ve hatasız rivâyet için metinlerin mukâbelesinin yapılmasının gereğine dikkat çekilmektedir.

Beşinci babda;¹⁵ âlî ve nâzil isnâd konusu çeşitli yönleriyle ele alın-maktadır.

¹⁰ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 7.

¹¹ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 8-12.

¹² İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 28-34.

¹³ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 34-41.

¹⁴ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 41-45.

¹⁵ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 45-48.

Altıncı babda;¹⁶ diğer hadis istihlaları başlığı altında garîb ve azîz farkı, müdebbec, rivâyetü'l-ekâbir anî'l-esâgîr, mu'telif-muhtelif, müttefik-müfterik, lakablar, muvâfakat ve ibdâl konuları açıklanmaktadır.

Yedinci babda;¹⁷ sika râvilerin bilinmesi konusu açıklanmakta; sika râvinin sahip olması gereken özellikler belirtilmekte, bu bağlamda mestûr ve mechûl kavramlarına da yer verilmekte ve bir râvinin güvenilir olduğunu bilmenin yolları sayılmaktadır.

Sevizinci babda;¹⁸ zaîf râvilerin bilinmesi konusu açıklanmakta; hangi cerhlerin makbûl sayılacağı belirtilmekte ve adâletten uzak cerh değerlendirmelerinin sebepleri irdelenmektedir.

Dokuzuncu babda;¹⁹ mu'telif ve muhtelif konusu tekrar ele alınmakta; burada altıncı babdan farklı olarak tashîften korunmak için bu konuda çok dikkatli olunması gerektiği çok sayıda örnekle açıklanmaktadır.²⁰

Hâtime bölümünde²¹ ise sahîh hadisin 7 mertebesinin her birine dair - bir istisnâ hâriç- kırkar hadis örnek verilmektedir.²² Bu başlığın yedi altbölümünde sırasıyla;

1. Buhârî ve Müslim'in ittifakla rivâyet ettiği kırk hadis,
2. Sadece Buhârî'nin rivâyet ettiği kırk hadis,
3. Sadece Müslim'in rivâyet ettiği kırk hadis,
4. Buhârî ve Müslim'in râvilerinin rivâyet ettiği ama Buhârî ve Müslim tarafından rivâyet edilmeyen kırk hadis,

¹⁶ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 48-52.

¹⁷ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 52-55.

¹⁸ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 55-60.

¹⁹ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 60-63.

²⁰ İbn Dakîkul'îd buraya kadar olan 9 bölüm içinde, klasik hadîs usûlü konularını kendisinden önceki, çağdaşı ve sonraki usulcülere göre farklı bir tertîb içinde işlemektedir. Zira onun tertibinde, ne kendisinden önceki İbnü's Salâh'ın *Mukaddime*'sinde 65 neviden oluşan tekdüze sıralamayı, ne çağdaşı Nevevî'nin İbnü's Salâh'ın eserine onun tertibine sâdik kalarak yaptığı *et-Takrîb* adlı özeteki düzeni, ne de daha sonra gelen İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar*'ındaki yeni tertîbi görüyoruz. Bu durum, İbn Dakîkul'îd'in eserine verdiği *el-İktirâh* isminden de anlaşıldığı üzere yeni bir tertîb denediğini göstermektedir.

²¹ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 63-122.

²² İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü* adlı kitabında "Sahîh hadislerin bu yedi kısmından her birine 40'ar hadis misal vermek suretiyle İbn Dakîkî'l-İyd *el-İktirâh* adlı eserini yazmıştır." diyerek ilgili eserin sadece bu hadislerden oluştuğu vehmine sebep olabilecek bir ifade kullanmıştır. Bk. İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 109.

5. Sadece Buhârî'nin râvilerinin rivâyet ettiği ama Buhârî tarafından rivâyet edilmeyen kırk hadis,

6. Sadece Müslim'in râvilerinin rivâyet ettiği ama Müslim tarafından rivâyet edilmeyen otuz dokuz hadis,

7. Buhârî ve Müslim'in dışındaki imamlarca sahîh sayılan kırk hadis zikretmektedir.²³

Hâtîme kısmında sahâbî râvileri hariç senedleri hazfedilerek kaydedilen bu 279 hadisin, Müslüman bireyin hayatının her alanına yön verecek hadislerden özenle seçilmiş olduğu görülmektedir. Bu hadislerde, îmân, ahlâk, âdâb, ibâdet, hukûk ve tıp dâhil çok sayıda konuya değinilmektedir.

Bu eserin usûl muhtevâsının ve tertîbinin önemli bir yenilik getirdiğini söylemek pek mümkün değildir. Ancak bu eser, dirâyetü'l-hadîs konularını özet bir şekilde içermesi ve bunun yanında rivâyetü'l-hadîs alanında güzel bir derleme ihtivâ etmesi açısından değerli ve farklıdır. İbn Dakîkul'îd hadis ilminin her iki bölümünü kısa bir eserde bu şekilde birleştirip sunmakla hadîs öğretimi noktasında güzel bir öneri (iktirâh), yöntem ortaya koymuştur. Ancak ilginçtir ki, usûl konularında İbn Dakîkul'îd'den çok sayıda alıntı yapan sonraki bazı muhaddisler²⁴ de dâhil olmak üzere hadis ilminin dirâyet ve rivâyet bölümlerini bu şekilde birleştirme konusunda kendisini örnek alan bir usûlcü tespit edemedik.

Kanaatimizce ıstılahları kavramaya çalışırken zihnen yorulan öğrencilere, hem onları dinlendirmek hem de motive etmek açısından İbn Dakîkul'îd'in bu eserinden hareketle hadis kavramlarının yanında hayatın içinden hadis metinlerinin de okutulması hadis dersinin verimini arttıracaktır.

Aşağıda İbn Dakîkul'îd'in *el-İktirâh* adlı eserindeki hadislerden onların konu çeşitliliklerini gösterecek şekilde seçilen îmân, ibâdet, hukûk, ahlâk, âdâb ve tıp alanlarına dair 20 hadisten oluşan bir örneklem verilmiştir.

²³ Bu bölümde kırkıncı hadisin yazımının müellif ya da müstensihler tarafından unutulmuş olması muhtemeldir. Zira 7 altbölümden sadece burada 39, diğerlerinde 40 hadis bulunmaktadır.

²⁴ Örnekler için bk. Muhammed b. Abdurrahmân Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-'Irâkî*, (Mısır: Mektebetü's-sünne, 2003), 1:94, 1:119, 1:123, 1:303, 1:333, 2:192, 2:317, 3:48, 3:65, 3:70, 3:80, 3:168, 3:255, 3:355, 4:365. Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâleddîn es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî* (Medîne: Dâru Taybe), 1:63, 1:174, 1:266, 1:436, 1:498, 1:551, 2:569, 2:894. Tâhir b. Sâlih el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser* (Haleb: Mektebetü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, 1995), 1:382, 1:507, 2:700, 2:777, 2:780.

۱- عن ربي بن جِراش قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا تَكْذِبُوا عَلَيَّ؛ فَإِنَّهُ مِنْ كَذِبِ عَلِيٍّ فَلْيَلِجِ النَّارَ."

1- Rib'î b. Hirâş'dan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Ali (r.a.)'i şöyle derken işittim: Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: *"Benim adıma yalan söylemeyin. Kim benim adıma yalan söylerse ateşe girsin."*²⁵

۲- عَنْ ابْنِ عَمْرِو بْنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "بِئْسَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةٌ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامَ الصَّلَاةِ، وَإِيْتَاءَ الزَّكَاةِ، وَالْحَجَّ، وَصَوْمَ رَمَضَانَ."

2- İbn Ömer'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurdu: *"İslam beş şey üzerine kurulmuştur: Allâh'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allâh'ın elçisi olduğuna tanıklık etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekâtı vermek, hac ve ramazan orucu."*²⁶

۳- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "إِذَا قَالَ الرَّجُلُ لِأَخِيهِ: يَا كَافِرُ، فَقَدْ بَاءَ بِهِ أَحَدَهُمَا."

3- Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Bir kişi (din) kardeşine: Ey kâfir! derse bu söz ikisinden birine döner."*²⁷

۴- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ: إِذَا حَدَّثَ كَذَبًا، وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ، وَإِذَا أَوْثَقَ خَانَ."

4- Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Münafığın alameti üçtür: Konuştuğunda yalan söyler, söz verdiği tutmaz, kendisine güvenildiğinde hıyanet eder."*²⁸

۵- عَنْ عَمْرِو بْنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ. وَإِنَّمَا لِإِمْرَأَةٍ مَا نَوَى. فَمَنْ كَانَتْ هَجْرَتَهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهَجْرَتَهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ. وَمَنْ كَانَتْ هَجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ إِلَى امْرَأَةٍ يَتَزَوَّجُهَا فَهَجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ."

5- Ömer'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Ameller ancak niyete göre değerlendirilir. Kişi için ancak niyet ettiği şey vardır. Kimin hicreti Allâh ve Rasûlüne ise onun hicreti Allâh'a ve"*

²⁵ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 65. Ayrıca bk. Buhârî, "İlim", 38 ; Müslim, "Mukaddime", 2 ; Tirmizî, "İlim", 8 ; İbn Mâce, "Mukaddime", 4.

²⁶ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 63. Ayrıca bk. Buhârî, "İmân", 2 ; Müslim, "İmân", 5 ; Tirmizî, "İmân", 3 ; Nesâî, "İmân", 13.

²⁷ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 77. Ayrıca bk. Buhârî, "Edeb", 73.

²⁸ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 64. Ayrıca bk. Buhârî, "İmân", 24 ; Müslim, "İmân", 25 ; Tirmizî, "İmân", 14.

*Rasûlüne olmuştur. Kimin hicreti de elde edeceği dünyaya (dünyalık bir mala) veya evleneceği bir kadına ise onun hicreti de o hicret ettiği şeye olmuştur.*²⁹

٦- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "مَنْ أَدْرَكَ مِنَ الصُّبْحِ رَكْعَةً قَبْلَ أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ فَقَدْ أَدْرَكَ الصُّبْحَ. وَمَنْ أَدْرَكَ رَكْعَةً مِنَ الْعَصْرِ قَبْلَ أَنْ تَغْرِبَ الشَّمْسُ فَقَدْ أَدْرَكَ الْعَصْرَ."

6- Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kim güneş doğmadan önce sabaha namazından bir rek'ata yetişirse o sabah namazına yetişmiştir. Kim de güneş batmadan önce ikinci namazından bir rek'ata yetişirse o da ikinci namazına yetişmiştir."*³⁰

٧- عَنْ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "عَلِمَنِي دُعَاءَ أَدْعُو بِهِ فِي صَلَاتِي." قَالَ: "قَالَ: اللَّهُمَّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ظُلْمًا كَثِيرًا، وَلَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ، فَاعْفُرْ لِي مَغْفِرَةً مِنْ عِنْدِكَ، وَارْحَمْنِي إِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ."

7- Ebû Bekr es-Sıddîk'tan (r.a.) rivâyet edildiğine göre o (bir keresinde) Rasûlullâh (s.a.v.)'e şöyle demiştir: "Bana namazda yapacağım bir duâ öğret!" O da şu şekilde cevap vermiştir: *"Şöyle de: Allâhim! Şüphesiz ki ben kendi nefsimde çok zulmettim. Senden başkası günahları bağışlayamaz. Beni katından bir mağfiretle bağışla ve bana merhamet et! Şüphesiz ki Sen, çok bağışlayıcı, çok merhametlisin."*³¹

٨- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "وَاللَّهِ إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ فِي الْيَوْمِ أَكْثَرَ مِنْ سَبْعِينَ مَرَّةً."

8- Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Rasûlullâh (s.a.v.)'i şöyle buyururken işittim: *"Vallâhi ben, kesinlikle, günde yetmiş defadan fazla Allâh'tan bağışlanma diliyorum ve O'na tevbe ediyorum."*³²

٩- عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "مَنْ صَامَ يَوْمًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بَعْدَ اللَّهِ وَجْهَهُ عَنِ النَّارِ سَبْعِينَ خَرِيفًا."

9- Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kim Allâh yolunda bir gün oruç tutarsa Allâh onu yetmiş yıl (da katedilecek bir mesafe kadar) cehennemden uzaklaştırır."*³³

²⁹ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 63. Ayrıca bk. Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 1 ; Müslim, "İmâret", 45 ; Tirmizî, "Fedâilü'l-cihâd", 16.

³⁰ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 67. Ayrıca bk. Buhârî, "Mevâkîtü's-salât", 28 ; Müslim, "Mesâcid", 30 ; Tirmizî, "Salât", 23 ; Nesâî, "Mevâkî", 10.

³¹ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 70. Ayrıca bk. Buhârî, "Ezân", 149 ; Müslim, "Zikr", 13 ; Tirmizî, "Deavât", 97 ; Nesâî, "Sehv", 59 ; İbn Mâce, "Duâ", 2.

³² İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 77. Ayrıca bk. Buhârî, "Deavât", 3 ; Tirmizî, "Tefsîr", 48.

۱۰- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "خَيْرُ الصَّدَقَةِ مَا كَانَ عَنْ ظَهْرِ غِنَى، وَابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ."

10- Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Sadakanın en hayırlısı, (temel ihtiyaçları karşıladıktan sonra) kalandan yapılandır. (Harcamaya geçimini sağlamakta) yükümlü olduklarından başla."³⁴

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ: "أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ؟" قَالَ: قَالَ: "إِيمَانٌ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ." قِيلَ: "مِمَّ مَاذَا؟" قَالَ: "الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ." قِيلَ: "مِمَّ مَاذَا؟" قَالَ: "حَجٌّ مَبْرُورٌ."

11. Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre (bir keresinde) Rasûlullâh (s.a.v.)'e şu soru yöneltildi: "Hangi amel en üstündür?" Şöyle cevap verdi: "Allâh'a ve Rasûlüne îmândır." "Sonra nedir?" diye soruldu. "Allâh yolunda cihaddır." buyurdu. Yine "sonra nedir?" diye soruldu. "Makbûl hacdır." diyerek cevapladı.³⁵

۱۲- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ؛ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا رَفَأَ إِنْشَانًا إِذَا تَرَجَّحَ قَالَ: "بَارِكْ اللَّهُ لَكَ، وَبَارِكْ عَلَيَّكَ، وَجَمْعُ بَيْنِكُمَا فِي خَيْرٍ."

12- Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Peygamber (s.a.v.) evlenen bir insanı tebrik edeceği zaman şöyle derdi: "Allâh sana bereket versin ve hakkında bereketli kılsın. Aranızı hayırla birleştiresin."³⁶

۱۳- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا يَتَوَارَثُ أَهْلُ مَلْتَيْنِ شَقِيًّا."

13- Abdullâh b. Amr'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurdu: "İki ayrı dinden olan kimseler birbirlerine mirasçı olamazlar."³⁷

۱۴- عَنْ جَابِرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "رَحِمَ اللَّهُ رَجُلًا سَمَحًا إِذَا بَاعَ وَإِذَا اشْتَرَى وَإِذَا اقْتَضَى."

14- Câbir'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Allâh, alırken, satarken ve alacağına isterken müsamahalı davranan kişiye rahmet etsin."³⁸

³³ İbn Dakîkûl'îd, *el-İktirâh*, 64. Ayrıca bk. Buhârî, "Cihâd", 36 ; Müslim, "Sıyâm", 31 ; Tirmizî, "Fedâilü'l-cihâd", 3 ; Nesâî, "Sıyâm", 44 ; İbn Mâce, "Sıyâm", 34.

³⁴ İbn Dakîkûl'îd, *el-İktirâh*, 77. Ayrıca bk. Buhârî, "Zekât", 18 ; Müslim, "Zekât", 32 ; Ebû Dâvûd, "Zekât", 39 ; Nesâî, "Zekât", 53.

³⁵ İbn Dakîkûl'îd, *el-İktirâh*, 64. Ayrıca bk. Buhârî, "İmân", 18 ; Müslim, "İmân", 36 ; Tirmizî, "Fedâilü'l-cihâd", 22 ; Nesâî, "Cihâd", 17.

³⁶ İbn Dakîkûl'îd, *el-İktirâh*, 103. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "Nikâh", 37 ; Tirmizî, "Nikâh", 7 ; İbn Mâce, "Nikâh", 23.

³⁷ İbn Dakîkûl'îd, *el-İktirâh*, 122. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 10 ; Tirmizî, "Ferâiz", 16 ; İbn Mâce, "Ferâiz", 6.

١٥- عَنْ أَنَسِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "اسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَإِنِ اسْتَعْمَلَ عَلَيْكُمْ عَبْدٌ حَبَشِيٌّ كَانَ رَأْسُهُ زَبِيئَةً."

15- Enes (r.a.) şöyle demiştir: Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Üzerinize Habeşistanlı başı üzüm tanesi gibi (kara) olan biri bile yönetici olarak atanacak olsa onu dinleyin ve ona itaat edin."³⁹

١٦- عَنِ الْمِقْدَامِ بْنِ مَعْدِي كَرَبٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "إِذَا أَحَبَّ الرَّجُلُ أَخَاهُ فَلْيُخِرْهُ أَنَّهُ يُحِبُّهُ."

16- Mikdâm b. Ma'dikerib'den (r.a.) rivâyete göre Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Kişi birini sevdiğinde ona bunu söylesin."⁴⁰

١٧- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصَّوْعَةِ. إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ."

17- Ebû Hüreyre (r.a.) rivâyete göre şöyle demiştir: Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Güçlü, pehlivan olan değildir. Güçlü ancak, öfke anında kendine hâkim olandır."⁴¹

١٨- عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: "كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَحِبُّ التَّيْمَانَ مَا اسْتَطَاعَ فِي شَأْنِهِ كُلِّهِ فِي طَهْوَرِهِ وَتَرَجَلِهِ وَتَعَلَّهُ."

18- Âişe (r.a.) şöyle demiştir: Peygamber (s.a.v.) gücü yettiğinde her işinde; temizliğinde, saç taramasında, ayakkabı giymesinde sağdan başlama-yı severdi.⁴²

١٩- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: "لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرَّجُلَ يَلْبَسُ لِبْسَةَ الْمَرْأَةِ، وَالْمَرْأَةَ تَلْبَسُ لِبْسَةَ الرَّجُلِ."

19- Ebû Hüreyre (r.a.) rivâyete göre şöyle demiştir: Rasûlullâh (s.a.v.) kadın elbisesi giyen erkeğe ve erkek elbisesi giyen kadına lanet etmiştir.⁴³

٢٠- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "إِن كَانَ فِي شَيْءٍ مِمَّا تَدَاوَيْتُمْ بِهِ خَيْرٌ فَالْحِجَامَةُ."

20- Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyete göre Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Şayet tedavi olduğunuz şeylerden birinde hayır varsa o da hacamattır."⁴⁴

³⁸ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 75. Ayrıca bk. Buhârî, "Buyû", 16 ; İbn Mâce, "Ticârât", 28.

³⁹ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 75. Ayrıca bk. Buhârî, "Ezân", 54 ; İbn Mâce, "Cihâd", 39.

⁴⁰ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 120. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "Edeb", 124.

⁴¹ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 65. Ayrıca bk. Buhârî, "Edeb", 76 ; Müslim, "Birr", 30.

⁴² İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 66. Ayrıca bk. Buhârî, "Salât", 47 ; Müslim, "Tahâret", 19 ; Ebû Dâvûd, "Libâs", 44 ; Tirmizî, "Sefer", 428 ; Nesâî, "Tahâret", 93 ; İbn Mâce, "Tahâret", 42.

⁴³ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 108. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "Libâs", 31.

⁴⁴ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 103. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "Tıb", 3.

3. HADİS ÖĞRETİMİNE DAİR BAZI ÖNERİLER

Ülkemizde bulunan İmam Hatip Liseleri ve İlahiyat Fakültelerinde hadis usûlü konularının öğretildiği dersler bulunmaktadır. Hadis dersi zorunlu olarak; İmam Hatip liselerinin 10. sınıfında iki yarıyıl toplamda 4 saat,⁴⁵ İlahiyat Fakültelerinin ise 1. sınıfından itibaren en az 3 yarıyıl ve toplamda asgarî 12 saat okutulmaktadır.⁴⁶

İmam Hatip Liseleri hadis ders kitabında, hadis usûlü ve tarihi konuları ile ünite sonlarında yer alan toplam 40 hadis bulunmaktadır. Bu lise kitabının hadis usûlü ve tarihi muhtevâsı neredeyse İlahiyat Fakültelerinde okutula-

⁴⁵ Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığının 30/05/2017 tarih ve 53 sayılı kararına göre Hadis dersi Anadolu İmam Hatip Liselerinin 10. sınıflarında iki saat olarak okutulacaktır. Ayrıca 11 ve 12. sınıflarda isteyen öğrenciler seçmeli olarak 1 veya 2 saat Hadis Mehterleri dersi alabilecektir. Bk.

https://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_06/-12153021_Anadolu_imam_Hatip_Liseleri_Yeni_Haftalik_Ders_Cizelgesi.pdf

Bu iyileştirme önemli olmakla birlikte eskiye göre çok yetersizdir. Zira 1971 yılında İmam hatip okullarında II, III ve IV. sınıflarda 2'şer saat hadis dersi verilmekteydi. Bk. Mücteba Uğur, "Cumhuriyet Devri Hadis Neşriyatı ve Hadis Öğretimi", 50. Yıl (1973): 365. İslam dininin ikinci ana kaynağı olan ve bu dinin nasıl yaşanacağını gösteren hadislerin imam hatiplerdeki öğretiminin bu seviyede olmasının doğru olmadığı kanaatindeyiz.

⁴⁶ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde 2017-2018 öğretim yılından itibaren geçerli olmak üzere 1. sınıf 1. dönemde 4 saatlik Hadis Tarihi ve Usûlü dersi, takip eden 6 dönemde de Hadis 1, Hadis 2, Hadis 3, Hadis 4, Hadis 5 ve Hadis 6 adı altında ikişer saatlik hadis dersi okutulması kararı alınmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu fakültede seçmeli hadis dersleri alınması da mümkündür. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde de benzer bir durum söz konusudur. Ancak orada okutulan en son zorunlu hadis dersi Hadis 4'tür. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde ise 1. sınıf 1. dönemde okutulan 4 saatlik Hadis Tarihi ve Usûlü dersinden sonra takip eden iki yarıyıl dörder saatlik Hadis 1 ve Hadis 2 dersleri zorunlu olarak okutulmakta ve seçmeli hadis dersleri bulunmaktadır. Diğer fakültelerde de durum yaklaşık olarak böyledir. Sonuç olarak 4 yıllık ilahiyat öğrenimi sırasında toplamda haftalık en az 12 saat hadis dersi alınmaktadır. İsmail Lütfi Çakan bir makalesinde, 1985 yılında ilahiyat fakültelerinde II. Yarıyılıda 3 saat Hadis Usûlü, III. yarıyılıda 5 saat Hadis I, IV. yarıyılıda 4 saat Hadis II ve V. yarıyılıda 4 saat Hadis III olmak üzere toplam 224 saat ders ayrıldığını ifade etmektedir. İsmail Lütfi Çakan, "Hatip Bağdadi'nin Muhtasarı Nasihatı Ehli'l-Hadis Risalesi ve İlahiyat Fakültelerinde Hadis Öğretimi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1985): 215-216. Bu sayı, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde bu seneden itibaren uygulanmaya başlanan I. yarıyılıda 4 saat Hadis Tarihi ve Usûlü, II. yarıyılıda 2 saat Hadis I, III. yarıyılıda 2 saat Hadis II, IV. yarıyılıda 2 saat Hadis III, V. yarıyılıda 2 saat Hadis IV, VI. yarıyılıda 2 saat Hadis V ve VII. yarıyılıda 2 saat Hadis VI dersinin toplam ders saati olan 224 ile aynıdır. Bu ders saati kısmen yeterli olmakla birlikte ileride geleceği üzere en azından I. yarıyılıda hadis dersinin 5 saate çıkarılmasının daha verimli olacağı kanaatindeyiz. Fakültenin son dönemine de hadis dersi konulması yerinde olacaktır. Nitekim İsmail Lütfi Çakan da işaret ettiğimiz makalesinde o dönemdeki mevcut derslere en azından 4 saatlik bir yarıyıl ilave etmenin gerektiğini ve son beş yarıyılıda aralıksız olarak verilmesinin yerinde olacağını savunmaktadır. Çakan, "Hatip Bağdadi'nin Muhtasarı Nasihatı Ehli'l-Hadis Risalesi ve İlahiyat Fakültelerinde Hadis Öğretimi", 216.

bilecek kadar zengindir.⁴⁷ Ayrıca bu ders kitabında ilahiyatlarda okutulan hadis usûlü ve hadis tarihi kitaplarında bulunmayan 40 hadis yer almaktadır.⁴⁸

Bu durum tespitinden sonra üniversitelerimizde son yıllarda önemli gelişmeler gösteren hadis öğretimine az da olsa bir katkı sunma amacıyla önerilerimizi sunabiliriz. Hadis öğretimi noktasında verimin daha da artması için tekliflerimiz şunlardır:

1. Üniversitelerde hadis öğretiminin birinci yarısında Hadis Tarihi ve Usulü dersi kapsamında hadis usûlü konularını özet olarak içeren kısa bir Arapça hadis usûlü metni hazırlanmalı⁴⁹ ve öğrencilere derste okutulmalıdır. Böylece öğrenciler usûl konularını topluca bir arada görme imkânı bulur, Arapça ile bağlarını güçlendirir ve yıllardır birçok öğrencide gözlemediğimiz üzere Arapça bir metin okuduğu için derse daha çok motive olur. Bazı öğrenciler Arapça bilgileri yetersiz olduğu için bu tür metinlerin okutulmasını istemese de dersi veren hocanın kolaylaştırıcı ve teşvik edici tutumu onların bu gereksiz korkularını izâle edebilmektedir. Her hadis dersinde belirlenen konu Türkçe olarak anlatılmadan önce konuyla ilgili olarak birkaç satır Arapça hadis usûlü metni okunması öğrenciye bir yük de getirmeyecektir.

Her ne kadar ilahiyat fakültelerindeki Arapça öğretimi klasik dînî metinleri okuma becerisi kazandırmaya yönelik olmaktan çok günlük konuşma kalıplarını öğretmeye ağırlık veren bir kapsamda olsa da ekteki gibi 10 sayfalık sade anlatımlı bir hadis usûlü metni, dersi veren hocanın da gayretleriyle

⁴⁷ Öğretmenlik yaptığımız dönemde okuttuğumuz 2013 basım tarihli Hadis ders kitabı içerik itibarıyla oldukça detaylıydı. Bu baskıda zayıf hadis çeşitleri seneddeki kopukluk ve râvinin kususı ile ilgili olanlar şeklinde ikiye ayrılmış; ilkinin altında mürsel, munkatı, mu'dal ve muallak; ikincisinin altında ise münker, metrûk, muallel, müdrec, mevzû kavramları açıklanmıştı. Dîn Öğretimi Genel Müdürlüğünün 2018 yılı güncel ders kitaplarına bakıldığında ise yeni bir hadis ders kitabı hazırlandığı görülmektedir. Kitabın özünde pek bir değişiklik yapılmamakla birlikte zayıf hadis başlığı sadeleştirilmiş; mu'dal, muallak, münker, metrûk, muallel ve müdrec kavramları açıklanmamıştır. Bu olumlu bir gelişme olmakla beraber ders kitabına dâhil edilen hadis sayısının yine 40 olmasının ve bu hadislerin konu çeşitliliğinin azlığının bir eksiklik olduğu kanaatindeyiz. Bk. <http://www.eba.gov.tr/ekitap?icerik-id=2941>

⁴⁸ İlahiyat fakültelerinde Hadis Tarihi ve Usulü dersinin haricinde görülen hadis derslerinde her ne kadar çok daha fazla hadis metni okunsa da yukarıda belirttiğimiz nedenlerle bu kitaplarda da hadis metinlerine ayrılmış bir bölüm bulunması gerektiğini düşünüyoruz.

⁴⁹ Konuyla ilgili hazırladığımız bir metin EK'te bulunmaktadır. Bu metin daha sonra biraz daha genişletilerek Prof. Dr. Ahmet Yücel'in Hadis Usûlü kitabına bir bölüm olarak eklenmiş ve 4 kez basılmıştır (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012).

okutulabilir.⁵⁰ Ancak bu konuda daha iyi verim alınabilmesi için ilgili fakültelerdeki Arapça öğretiminin gözden geçirilmesinin gerekli olduğu da bir gerçektir.

2. Yine hadis dersinin birinci yarıyılı için Hadis Tarihi ve Usulü dersi kapsamında okutulmak üzere hayatın her alanına dair, kolay anlaşılır, günlük yaşam açısından gerekli, zihinleri bulandırmayan ama bazı şeyleri sorgulamak gerektiğini öğreten kısa hadislerden oluşan muhtasar bir metin hazırlanmalı ve öğrencilere ders esnasında okutulmalıdır.⁵¹

Birçok ilahiyat fakültesinde birinci yarıyılıda haftada 4 saatlik Hadis Tarihi ve Usulü dersi bulunmaktadır. Bu dersin 3 saatinde temel tarih ve usul bilgilerinin verilmesi mümkündür. Her ne kadar bizler hoca olarak öğrencilerimizi bütün detaylar hakkında bilgilendirmek istesek de pratikte anlattığımız birçok detayın kalıcı bilgiye dönüşmediği bir gerçektir. Bunun yerine temel bilgileri net, açık ve sade bir dille öğrenciye sunmak, onun merakını kamçılamak ve konunun özünü öğrenciye verdikten sonra detayları onun ilgisine ve lisansüstü öğretime havale etmek ders açısından daha verimli olacaktır. Okutulacak olan kısa Arapça Hadis usulü ve kısa Arapça Hadis metinleri öğrenci tarafından hem dersin ciddiyetinin anlaşılması hem de Hz. Peygamber'in bereketli sözlerinden feyiz alınması bakımından faydalıdır. Her ne kadar sonraki dönemlerde hadis metinleri dersleri olsa da öğrencinin hadis ilmiyle ilk karşılaştığı dönemde öğrendiği bilgilerin kuru kavramlardan ve Türkçe anlatımlardan ibaret olmaması öğrencinin hadis dersine bakışını olumlu yönde etkileyecektir.

Bütün bu nedenlerle ilahiyat fakültelerindeki birinci yarıyıl hadis dersinin hadis ilminin dirâyet ve rivâyet kısımları birleştirilerek "Hadis İlimleri" adıyla 4 değil 5 saatlik bir ders haline getirilmesinin, öz tarih ve usul bilgilerinin yanında Arapça usul ve metin bölümlerini de içeren kitap veya kitaplar yazılmasının, dersin ilk üç saatinde tarih ve usul konularının, son iki saatinde ise hadis metinlerinin işlenmesinin verimli olacağına inanıyoruz.

3. Hadis dersinin birinci yarıyıldan sonraki dönemleri için ülkemiz insanının ihtiyaçları gözetilerek 4 veya 6 yarıyılıda bitirilebilecek şekilde inanç,

⁵⁰ Bunun mümkün olduğunu yaptığımız Arapça hadis derslerinde müşâhede ettik.

⁵¹ Bu aşamada amaç öğrenciyi çok yormadan hadislere ısındırmak olduğu için Buhârî ve Müslim gibi sahih hadis kaynaklarından kolay anlaşılır hadislerin senedleriyle birlikte derlenmesinin uygun olacağını düşünüyoruz. Konunun önemi için bk. İlyas Canikli, "Hadis Öğretimi Üzerine Bazı Düşünceler", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2010): 144-145.

ibâdet, ahlâk, âdâb, hukûk gibi konulara dair seçme hadisler ve açıklamalarını ihtivâ eden, daha önce öğrenilmiş olan usûl kavramlarına atıflar içeren, iç bütünlüğü sağlanmış ve ufuk açan kitap veya kitaplar hazırlanmalı ve bu aşamada okutulmalıdır. Bu çalışma yapılırken öğrencinin yaşantısına ışık tutacak metinler tercih edilmeli ve çeşitli kaynaklara atıflar yapılarak öğrencinin literatür bilgisinin geliştirilmesine katkı sunulmalıdır. Bu yöntemin, bazı hadis kitaplarının belli bölümlerinden bir bütünsellik sağlanmaksızın birkaç hadis okunmasından daha faydalı olacağı kanaatindeyiz.⁵² Bu kapsamda hazırladığımız 632 hadis içeren ve A4 boyutunda 250 word sayfasından oluşan bir çalışmamızı bulunduğumuz ilahiyat fakültesinde derslerimizde okutarak pratiğe aktarmış bulunuyoruz.

Sonuç

Hadis ilimlerinin öğretiminde kullanılmak ve bu öğretimi kolaylaştırmak amacıyla her dönemde çok sayıda dirâyetü'l-hadîs ve rivâyetü'l-hadîs kitabı kaleme alınmıştır. Bu eserler içinde, İbn Daķıķul'îd'in (ö. 702/1302) *el-İķtirâh fi beyâni'l-istilâh ve mâ üdfe ilâ zâlike mine'l-eĥâdisi'l-ma'düde mine's-şihâh* adlı eserin farklı bir özelliği bulunmaktadır. Bu özellik, bahsi geçen eserin dirâyetü'l-hadîs konularına ek olarak hayatın farklı alanlarına dair 279 hadîs rivâyeti içermesidir. Görebildiğimiz kadarıyla dirâyet ve rivâyet konularının yaklaşık aynı oranda ve özet olarak bir kitapta cem' edilmesi yöntemi İbn Daķıķul'îd'den önce ve sonra uygulanmamıştır. Bunun sebebi diğer müelliflerin klasik yönteme bağlılıkları olabileceği gibi bu tür bir cem'in gerekli olduğu-

⁵² Aynısı olmasa da benzer bazı uygulama örnekleri İslam dünyasında görölmektedir. Örneğin Şam Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde 1. sınıfta okutulan hadis usulü dersinden sonra, diğer üç yılda sırasıyla ibadette, muamelatla, aile ve toplumla ilgili olarak seçilmiş hadisler okutulmaktadır. Bk. Ekrem Yücel, "Suriye Yüksek Öğretiminde Hadis (Şam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)", *Çukurova İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2011): 279. Ürdün Yermük Üniversitesi Şeriat Fakültesinde ise bunun çok daha kapsamlı bir örneğini görüyoruz. Bu fakültede lisansta her biri haftada 3 saatlik 9 ayrı hadis dersi verilmektedir. Bu dersler; usûl, ibâdet hadisleri, ahlâk hadisleri, alışveriş hadisleri, hukukun çeşitli alanlarıyla ilgili hadisler, hadis tahrîci, şerh okumaları, hadis-fıkıh ilişkisi, hadis alanında yapılan çalışmalar ve farklı hadis ekollerindeki ilişkiler gibi birçok konuda öğrenciyi yetiştirmeye yönelik bir kapsama sahiptir. Bk. Habil Nazlıgöl, "Ürdün'de ve Ürdün Üniversitelerinde Hadis Öğretimi", *Bilimname* 21/2 (2011): 230-231. Suudi Arabistan'da ise daha detaylı bir hadis öğretimi söz konusudur. Medine İslam Üniversitesi Hadis Fakültesi'nde 4 yıla yayılmış 30 saatlik bir hadis dersi söz konusudur. Bu fakültede, birçok ayrı hadis dersi yanında Şevkânî'nin *Neylül'-'Evtâr*'ının her yıl bir cilt olmak üzere tamamen okutulması hadis öğretiminin yoğunluğu konusunda bir fikir verebilir. Şeria Fakültesi'nde ise sadece 5 dönem hadis dersi verilmekte ve kütüb-i sittenin her birinden bölümler okutulmaktadır. Suudi Arabistan ve diğer İslam ülkelerindeki hadis öğretimi hakkında detaylı bilgi için bk. Yusuf Suiçmez, "İslam Ülkelerinde Hadis Öğretimi (Lisans düzeyi)", 129-191.

nu düşünmemeleri de olabilir. Düşünceleri her ne olursa olsun bu durum İbn Daķıķul'îd'in yönteminin geçersiz olduğu anlamına gelmez, sadece onlar tarafından tercih edilmediğini gösterir.

Kanaatimizce İbn Daķıķul'îd'in yöntemi sistematik ve içerik açısından daha da geliştirilerek hazırlanacak Arapça kitaplar hadis öğretiminde verimi arttırmaya katkı sağlayabilir. İlahiyat fakültelerinde dersi sunacak öğretim elemanları, konuya Arapça hadis usûlü metninden okunacak kısa bir pasajla giriş yaptıktan sonra Türkçe olarak detaylı bilgiler verebilir ve dersi yine bazı hadis metinlerini okuyarak tamamlayabilir. Böylece öğrenci:

1. Hadis kavramlarının Arapça asıllarını görür ve doğru telaffuz eder.
2. Arapça hadis usûlü kitaplarının anlatım özelliklerine bir miktar âşinâ olur.
3. Okuduğu hadis metinleri sayesinde dersle pratik hayat arasında bağ kurar.
4. Hazırlık sınıfından sonra derslerde ağırlığı kalmadığı için uzaklaşmaya başladığı Arapça ile bağlarını diri ve canlı tutar.
5. Yıllar sonra hadis konularını gözden geçirmek istediğinde bunu kolayca yapmasını sağlayacak özet bir metne sahip olur.

Bu sonuçları elde etmek amacıyla hazırladığımız Arapça hadis usûlü metni ekte sunulmuştur. Yine bu gayeyle hazırladığımız çeşitli hadis metinlerini yıllardır derslerimizde okutuyoruz. Öğrencilerimizin bu tür metinler sayesinde dersi daha ciddiye aldığını ve derse daha iyi motive olduğunu sürekli gözlemliyoruz. Kanaatimizce bütün Temel İslam Bilimleri dersleri için kolay anlaşılır kısa Arapça metinler hazırlanmalı⁵³ ve böylece öğrencilerin ilmî Arapça ve ile bağları güçlendirilmelidir. Bu uygulamanın topluma daha iyi dîn hizmeti verebilecek ilahiyatçıların yetişmesine katkıda bulunacağını düşünüyöruz.

⁵³ Hazırlanan Arapça metinler tek bir kitapta toplanabilir. Bunun geçmişteki bir örneği günümüzde tahkiki olarak basılmıştır. Bk. şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Mahmûd el-İsfehânî, *Kitâbü'l-ķavâidi'l-külliyye fi cümletin mine'l-fünûni'l-ilmiyye*, thk. Mansur Koınkağ-Bilal Taşkın, İstanbul-Beyrut: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1438/2017. Bu eserde İsfehânî mantık, hilâf, usûlü'l-fıkıh ve usûlü'd-dîn alanında hazırladığı dört temel metni bir araya getirmiştir.

EK: Özet Hadis Usûlü

Aşağıdaki metin, Nevevî'nin (ö. 676/1277) *et-Takrîb ve't-teysîr*, İbn Dakîkûl'îd'in (ö. 702-1302) *el-İktirâh fî beyâni'l-ıstılâh*, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Nüzhetü'n-naẓar*, Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tedribü'r-râvî*, Nürettîn İtr'in *Menhecü'n-naqd* ve Vehbe Zuhaylî'nin (ö. 2015) *Usûlü'l-fıkhi'l-İslâmî* adlı eserlerinden alıntılar yapılarak ve bu alıntılar tarafımızca belirlenen tertîp içerisinde bir araya getirilerek oluşturulmuştur. İlk dört eser eski ve mu'teber muhaddislere, beşinci eser günümüzün hadîs konusundaki önemli bir otoritesine, altıncı eser ise önemli bir fıkıh usûlü âlimine aittir. Bu eserlerin *el-İktirâh* haricindeki beşi, ülkemizde ve yurtdışında hadîs ve fıkıh usûlü öğretiminde hâlen kullanılan ve itibar edilen önemli çalışmalar oldukları, *el-İktirâh* ise araştırmamızın ilhâm kaynağını teşkil eden ve hadîs ıstılahlarına dair bazı önemli detaylar içeren bir eser olduğu için tercîh edilmiştir.

Bu kısa hadîs usûlü çalışması, temel konu ve kavramların özet olarak bir araya getirilmesi, öğrencilerin yukarıdaki müelliflerin ibârelerine bir miktar âşına kılınması ve bu metinden hareketle talebelerin daha geniş hadîs usûlü eserlerine yönlendirilebilmesi amacıyla kaleme alınmıştır. Metinde konuların kendi içinde uyumlu ve kolay anlaşılır bir tertiple sunulmasına özen gösterilmiş, mütekaddîmîn ve müteahhirîn arasındaki bazı önemli ihtilaflara değinilmekle birlikte genelde müteahhirînin görüşleri belirtilmiş, hadîs öğrenme ve öğretme âdâbı konusunda bilgiler aktarılmıştır. *el-Hulâşa fî muştalâhi'l-hadîs* adını verdiğimiz bu özet hadîs usûlü metninin, başlangıç düzeyinde Arapça hadîs usûlü okutacak uzmanlar için temel bir metin olarak kullanılabilmesi ve önceden hadîs usûlü okumuş kişilerin konuları özet olarak tekrar etmelerine imkân sunabileceği kanaatindeyiz.

الخلاصة في مصطلح الحديث

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على رسولنا محمد وعلى آله وأصحابه أجمعين. أما بعد: فإن علم مصطلح الحديث من أهم العلوم الشرعية؛ لأن له دورًا كبيرًا في حفظ السنة النبوية من التحريف والتبديل، وتمييز المقبول من المردود. صنف المحدثون في هذا العلم كتبًا كثيرة لخدمة الدين ابتغاء وجه الله، رضي الله عنهم. وهنا نقدم لكم كتابًا يحتوي على أهم اصطلاحات هذا العلم لندخل هذه الخدمة العلمية ولو قليلة. وقد اعتمدنا في هذا الكتاب على أقوال المتأخرين غالبًا، ولكن وضحنا آراء المتقدمين إذا اقتضى. ومن الله التوفيق....

المدخل

واعلم أن الحديث: هو ما أضيف إلى النبي صلى الله عليه وسلم قولاً أو فعلاً أو تقريراً أو صفة خَلْقِيَّةً أو خَلْقِيَّةً أو أضيف إلى الصحابي أو التابعي.¹

والصحابي: من لقي النبي صلى الله عليه وسلم مؤمناً به ومات على الإسلام.²

والتابعي: من شافه أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم مع كونه مؤمناً.³

الباب الأول

أقسام الحديث من حيث قائله

١. الحديث القدسي: هو ما كان لفظه من عند الرسول ومعناه من عند الله بالإلهام أو بالمنام.⁴
٢. الحديث المرفوع: هو ما أضيف إلى النبي صلى الله عليه وسلم خاصة من قول أو فعل أو تقرير أو وصف⁵ خَلْقِيَّ أو خَلْقِيَّ.⁶ وأما الحديث المسند: هو ما اتصل سنده مرفوعاً إلى النبي صلى الله عليه وسلم.⁷
٣. الحديث الموقوف: هو ما أضيف إلى الصحابة رضوان الله عليهم.⁸
٤. الحديث المقطوع: هو ما أضيف إلى التابعي⁹ ومن دون التابعي.¹⁰

1. نور الدين عتر، منهج النقد في علوم الحديث (بيروت: دار الفكر، ١٩٩٧)، ٢٧-٢٨.

2. عتر، منهج النقد، ١١٦.

3. عتر، منهج النقد، ١٤٧.

4. عتر، منهج النقد، ٣٢٤.

5. عتر، منهج النقد، ٣٢٥.

6. عتر، منهج النقد، ٢٦. قال ابن دقيق العيد: "هو ما ذكر فيه النبي صلى الله عليه وسلم فنسب إليه قول أو فعل أو تقرير". ابن دقيق العيد، الاقتراح في بيان الاصطلاح وما أضيف إلى تلك من الأحاديث المعدودة من الصحاح (بيروت: شركة دار المشاريع، ٢٠٠٦)، ١٦. قول "ما ذكر فيه النبي" أبين في التعريف من قول "ما أضيف إلى النبي".

7. منهج النقد، ٣٤٩. قال ابن دقيق العيد: "هو ما اتصل سنده إلى ذكر النبي صلى الله عليه وسلم". ابن دقيق العيد، الاقتراح، ١٧.

8. عتر، منهج النقد، ٣٢٦. ابن دقيق العيد، الاقتراح، ١٦.

9. عتر، منهج النقد، ٣٢٧. ابن دقيق العيد، الاقتراح، ١٦.

10. ابن حجر العسقلاني، نزهة النظر شرح نخبة الفكر (كراتشي: مكتبة البشرى، ٢٠١١)، ١١٠.

الباب الثاني

أقسام الحديث من حيث كثرة طرقه

١. الحديث المتواتر: هو الذي رواه جمع كثير يؤمن بتواطؤهم على الكذب عن مثلهم، إلى انتهاء السند، وكان مستندهم الحسب.¹¹
٢. الحديث الآحاد: وهو في اللغة: ما يرويه شخص واحد. وفي الاصطلاح: ما لم يجمع شروط التواتر.¹² وهو ثلاثة أقسام:
 - أ_ الحديث المشهور: ما لهُ طرقٌ محصورةٌ بأكثر من اثنتين.¹³
 - ب_ الحديث العزيز: هُوَ أَنْ لَا يَرَوِيهِ أَقْلٌ مِنْ اثْنَيْنِ عَنْ اثْنَيْنِ.¹⁴
 - ج_ الحديث الغريب: وهو ما يتفرد بروايته شخص واحد في أي موضع وَقَعَ التفردُ بِهِ مِنَ السَّنَدِ.¹⁵ إن قواعد الجرح والتعديل تتعلق بالآحاد فقط. فيكون بعضها مقبولا وبعضها مردودا كما سيأتي.

الباب الثالث

أقسام الأحاديث المقبولة

الفصل الأول: أقسام الأحاديث المقبولة من حيث الصحة

١. الحديث الصحيح لذاته: هو الحديث الذي اتصل سنده بنقل العدل الضابط عن العدل الضابط إلى منتهاه، ولا يكون شاذًا ولا معلا.¹⁶
٢. الحديث الصحيح لغيره: هو الحديث الحسن لذاته إذا روي من وجه آخر مثله أو أقوى منه بلفظه أو بمعناه، فإنه يثقوى ويرتقى من درجة الحسن إلى الصحيح، ويسمى الصحيح لغيره.¹⁷
٣. الحديث الحسن لذاته: هو الحديث الذي اتصل سنده بنقل عدل خف ضبطه غير شاذ ولا معلا.¹⁸
٤. الحديث الحسن لغيره: هو الحديث الذي فيه ضعف غير شديد كأن يكون رواه ضعيفا لا ينزل عن رتبة من يعتبر به، أو مدلسا لم يصرح بالسماع، أو كان سنده منقطعا. وكل ذلك مشروط بأمرين: ألا أن يكون الحديث شاذًا، وأن يروي من وجه آخر مثله أو أقوى منه بلفظه أو بمعناه.¹⁹

11 عتر، منهج النقد، ٤٠٤.

12 ابن حجر، نزهة النظر، ٤٦.

13 ابن حجر، نزهة النظر، ٤٢.

14 ابن حجر، نزهة النظر، ٤٣.

15 ابن حجر، نزهة النظر، ٤٥.

16 عتر، منهج النقد، ٢٤٣-٢٤٥.

17 عتر، منهج النقد، ٢٦٧.

18 عتر، منهج النقد، ٢٦٤.

19 عتر، منهج النقد، ٢٦٨.

والحديث الذي يقوي حديثاً آخر يسمى شاهداً أو متابعاً.
إن الصحيح والحسن فكل واحد منهما حجة يعمل به.²⁰

الفصل الثاني: أقسام الأحاديث المقبولة من حيث التعارض

ثم المقبول ينقسم إلى: محكم الحديث ومختلف الحديث.

١. محكم الحديث: [وهو ما] لا معارض لها بوجه من الوجوه.²¹
٢. مختلف الحديث: وربما سماه المحدثون "مشكل الحديث". وهو ما تعارض ظاهره مع القواعد فأوهم معنى باطلاً، أو تعارض مع نص شرعي آخر.²²
- وشرط تحقق التعارض بين الحديثين أن يكونا في قوة واحدة؛ لأن الأضعف ينتفي بالأقوى. (فانظر إلى الحديث المضطرب). وأما طرق دفع التعارض ففيها ثلاثة أقوال:

قول المحدثين على الترتيب:

١. الجمع والتوفيق. ٢. النسخ. ٣. الترجيح. ٤. التوقف عن العمل بأحد الحديثين حتى يظهر حكمه.²³

وقول الحنفية على الترتيب:

١. النسخ. ٢. الترجيح. ٣. الجمع والتوفيق. ٤. تساقط الدليلين والاستدلال بما دونه في الترتيب.
- وقول جمهور الفقهاء على الترتيب:
١. الجمع و التوفيق. ٢. الترجيح. ٣. النسخ. ٤. تساقط الدليلين والاستدلال بما دونه في الترتيب.²⁴

الباب الرابع

أقسام الأحاديث المردودة²⁵

اعلم أن موجب الرد إما أن يكون لسقط من إسناد أو طعن في راو.
ثم إن السقط من الإسناد قد يكون واضحاً ككون الراوي مثلاً من لم يعاصر من رَوَى عنه أو يكون خفياً ككونه معاصراً من روى عنه بدون السماع.

20 وانظر إلى منهج النقد، ٢٧١.

21 عتر، منهج النقد، ٣٤١.

22 عتر، منهج النقد، ٣٣٧.

23 ابن حجر، نزهة النظر، ٧١-٧٥.

24 وهبة الزحيلي، أصول الفقه الإسلامي (بيروت: دار الفكر، ١٩٩٦)، ٢: ١١٧٥-١١٨٤.

25 الحديث المردود يشمل الضعيف والموضوع. قال ابن دقيق العيد: "الضعيف وهو ما نقص على درجة الحسن." ابن دقيق العيد، الاقتراح، ١٣. وأما تعريف الموضوع فسيأتي إنشاء الله.

الفصل الأول: أقسام الأحاديث المردودة لسقط

أنواع الأحاديث التي فيها انقطاع واضح

١. الحديث المرسل: هو ما سقط من آخر [إسناد] هـ مَنْ بعد التابعي.²⁶ وعلى هذا المعنى اقتصر المتأخرون، فلا يطلقون المرسل إلا بهذا المعنى. أما المتقدمون فأكثر ما يطلقون المرسل فيما ذكرناه، وقد يطلقونه بمعنى المنقطع أيضاً.²⁷

٢. الحديث المنقطع: هو الحديث الذي سقط من رواه راو واحد قبل الصحابي في موضع واحد أو موضع متعددة بحيث لا يزيد الساقط في كل منها على واحد وألا يكون الساقط في أول السند.²⁸ الصحيح الذي ذهب إليه الفقهاء والخطيب ابن عبد البر وغيرهما من المحدثين أن المنقطع ما لم يتصل إسناده على أي وجه كان انقطاعه. وأكثر ما يستعمل في رواية من دون التابعي عن الصحابي.²⁹

٣. الحديث المعضل: هو ما سقط من إسناده اثنان أو أكثر في موضع واحد، سواء كان في أول السند أو وسطه أو منتهاه.³⁰

٤. الحديث المعلق: هو ما حذف مبتدأ سنده، سواء كان المحذوف واحداً أو أكثر على سبيل التوالي ولو إلى آخر السند.³¹

ويدخل في المعلق ما سقط من أول سنده اثنان فصاعداً، وهذا يدخل في المعضل كما سبق، فيكون بينهما عموم وخصوص من وجه، فإنهما يجتمعان فيما إذا حذف مصنف من مبادئ السند اثنين فصاعداً، ويفترقان إذا وقع الحذف لاثنتين فصاعداً في غير أول السند، فإنه يسمى معضلاً، ولا يكون معلقاً.³²

أنواع الأحاديث التي فيها انقطاع خفي

١. الحديث المدلس: سُمِّيَ بذلك لكون الراوي لم يُسَمَّ مَنْ حَدَّثَهُ، وَأُوْهِمَ سَمَاعَهُ للحديث مَنْ لَمْ يَحْدِثْهُ به.³³ وهو أن يروي المحدث عن لقيه وسمعه ما لم يسمعه منه موهماً أنه سمعه منه، أو عن لقيه ولم يسمع منه موهماً أنه لقيه وسمع منه.³⁴

٢. الحديث المرسل الخفي: هو الحديث الذي رواه الراوي عن عاصره ولم يسمع منه ولم يلقه.³⁵

* * *

26 ابن حجر، نزهة النظر، ٧٨.

27 عتر، منهج النقد، ٣٧٠.

28 عتر، منهج النقد، ٣٦٧-٣٦٨.

29 محيي الدين بن شرف النووي، التقریب والتيسير (بيروت: دار الكتاب العربي، ١٩٨٥)، ٣٥.

30 عتر، منهج النقد، ٣٧٨.

31 عتر، منهج النقد، ٣٧٤.

32 عتر، منهج النقد، ٣٧٩.

33 ابن حجر، نزهة النظر، ٨٠.

34 عتر، منهج النقد، ٣٨١.

35 عتر، منهج النقد، ٣٨٦.

الفصل الثاني: أقسام الأحاديث المردودة لطعن

والطعن قد يتعلق بالعدالة وقد يتعلق بالضبط

أنواع الأحاديث التي فيها طعن يتعلق بالعدالة

١. الحديث الموضوع: هو المختلق المصنوع. أي الذي ينسب إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم كذبا، وليس له صلة حقيقية بالنبي صلى الله عليه وسلم. وليس هو بحديث، لكنهم سموه حديثا بالنظر إلى زعم راويه.³⁶ والحاويل للواضع على الوضع: إنما عدم الدين كالتنادقة، أو غلبه الجهل كبعض المتعبدین، أو قُزط العصبية كبعض المقلّدين، أو اتباع هوى بعض الرؤساء، أو الإغراب لقصْدِ الاشتهار.³⁷
٢. الحديث المتروك: هو الحديث الذي يرويه من يتهم بالكذب ولا يعرف ذلك الحديث إلا من جهته ويكون مخالفا للقواعد المعلومة. وكذا من عرف بالكذب في كلامه وإن لم يظهر منه وقوع ذلك في الحديث النبوي.³⁸

أنواع الأحاديث التي فيها طعن يتعلق بالضبط

١. الحديث الشاذ: ما رواه المقبول مخالفا لمن هو أولى منه لكثرة عدد أو زيادة حفظ. والمخفوظ مقابل الشاذ.³⁹
٢. الحديث المنكر: في ذلك مسلكين للعلماء.
- المسلك الأول: اطلاق المنكر على نوع خاص من المخالفة، وهو ما رواه الضعيف مخالفا للثقة. وهذا القسم يقع في مقابلة المعروف.
- المسلك الثاني: التوسع في إطلاق المنكر، وأنه ما تفرد به راويه خالف أو لم يخالف ولو كان ثقة. وهذا يشمل صورا متعددة، أطلق المحدثون على كل منها "منكر" وهو مسلك كثير من المتقدمين.⁴⁰
٣. الحديث المضطرب: هو الحديث الذي يروى من قبل راو واحد أو أكثر على أوجه مختلفة متساوية، لا مرجح بينها، ولا يمكن الجمع.⁴¹
٤. الحديث المقلوب: هو الحديث الذي أبدل فيه راويه شيئا بآخر في السند أو المتن سهوا أو عمدا.⁴² أو كانت المخالفة بتقديم أو تأخير.⁴³
٥. الحديث المدرج: ما ذكر في ضمن الحديث متصلا به من غير فصل وليس منه. وقد قسموا الإدراج بحسب موضعه إلى قسمين: مدرج المتن، ومدرج الإسناد.⁴⁴

36. عتر، منهج النقد، ٣٠١.

37. ابن حجر، نزاهة النظر، ٨٧.

38. عتر، منهج النقد، ٢٩٩.

39. عتر، منهج النقد، ٤٢٨.

40. عتر، منهج النقد، ٤٣٠.

41. عتر، منهج النقد، ٤٣٣.

42. عتر، منهج النقد، ٤٣٥.

43. ابن حجر، نزاهة النظر، ٩١.

44. عتر، منهج النقد، ٤٣٩.

٦. الحديث المصحف: إن كانت المخالفة بتغيير حرف أو حروف مع بقاء صورة الخط في السياق، فإن كان ذلك بالنسبة إلى النَّقْط فالمصحف.⁴⁵

٧. الحديث المحرف: وإن كان بالنسبة إلى الشكل⁴⁶ فالمحرف.⁴⁷

٨. الحديث المعلن: هو الحديث الذي اطلع فيه على علة تقدر في صحته، مع أن ظاهره السلامة منها⁴⁸ من وصل مرسل أو منقطع، أو إدخال حديث في حديث، أو نحو ذلك من الأشياء القادحة.⁴⁹

الباب الخامس

الجرح والتعديل

الجرح هو الطعن في راوي الحديث بما يسلب أو يخل بعِدالته أو ضبطه. والتعديل عكسه؛ وهو تركية الراوي والحكم عليه بأنه عدل ضابط.⁵⁰ وههنا لا بد من تعريف العدالة و الضبط:

- العدالة: هي ملكة تحمل صاحبها على التقوى، واجتناب الأذناس، وما يخل بالمرءة عند الناس. ويشترط فيها: الإسلام، والبلوغ، والعقل، والتقوى (هي اجتناب الكبائر وترك الإصرار على الصغائر)، والمرءة (هو ترك كل ما يحط من قدر الإنسان في العرف الاجتماعي الصحيح؛ مثل كثرة السخرية).⁵¹

- الضبط: وهو قسمان:

١. ضبط صدر: هو أن يُثَبِّتَ ما سمعه بحيث يتمكن من استحضاره متى شاء.

٢. ضبط كتاب: هو صيانته لديه مذ سمع فيه وصححه إلى أن يؤدِّي منه.⁵²

فوائد: يشترط في الجراح والمعدل؛ العلم والتقوى، والورع والصدق.⁵³ لا يقبل الجرح إلا مفسرا أي مبين السبب، أما التعديل فلا يشترط تفسيره.⁵⁴ إذا تعارض الجرح والتعديل في راوٍ واحد بأن ورد فيه الجرح والتعديل، ففيه أقوال ذكرها العلماء. الصحيح الذي نقله الخطيب البغدادي عن جمهور العلماء وصححه ابن الصلاح وغيرهما عن المحدثين وجماعة من الأصوليين أن الجرح مقدم على التعديل ولو أن المعدلون أكثر، "لأن المعدل يخبر عما ظهر من حاله، والجراح يخبر عن باطن خفي على المعدل".⁵⁵

45. ابن حجر، نزهة النظر، ٩٢.

46. أي في الحركات والسكنات.

47. ابن حجر، نزهة النظر، ٩٢-٩٣.

48. عتر، منهج النقد، ٤٤٧.

49. ابن حجر، نزهة النظر، ٨٨.

50. عتر، منهج النقد، ٩٢.

51. عتر، منهج النقد، ٧٩-٨٠.

52. ابن حجر، نزهة النظر، ٥٣.

53. عتر، منهج النقد، ٩٣.

54. عتر، منهج النقد، ٩٧.

55. عتر، منهج النقد، ١٠٠.

وقد رتب العلماء الجرح والتعديل على المراتب المختلفة. وهنا نختار ترتيب ابن حجر والسيوطي رحمهما

الله:

فصل في مراتب التعديل

مراتب التعديل ستة:

١. أوثق الناس، أثبت الناس، إليه المنتهي في التثبت...
 ٢. ثقة ثقة، ثبت ثقة، ثقة حافظ...
 ٣. ثقة، ثبت، حافظ...
 ٤. صدوق، لا بأس به...
 ٥. شيخ...
 ٦. صالح الحديث...
- ثم إن الحكم في أهل هذه المراتب؛ الاحتجاج بالثلاثة الأولي منها. وأما التي بعدها فإنه لا يحتج بأحد من أهلها، بل يكتب حديثهم للاعتبار أي ليكون شاهداً أو متابعاً.⁵⁶

فصل في مراتب الجرح

مراتب الجرح ستة:

١. لين الحديث...
 ٢. ليس يقوي...
 ٣. ثقة، ثبت، حافظ...
 ٤. ضعيف الحديث، منكر الحديث...
 ٥. ضعيف جداً، متروك الحديث...
 ٦. كذاب، دجال، وضاع...
- يكتب حديث الثلاثة الأولي للاعتبار. وأما الأخر فلا يكتب حديثهم ولو للاعتبار.⁵⁷

56 جلال الدين السيوطي، تدريب الراوي شرح تقريب النووي (بيروت: دار الكتاب العربي، ١٩٩٦) ١/٢٩١-٢٩٤، ابن حجر، نزهة النظر، ١١١-١٠٩. منهج النقد، ٧٣٠-٧٢٨؛ عتر، منهج النقد، ١١١-١٠٩.

57 ٢٩٥-٢٩٤، ابن حجر، نزهة النظر، ٧٢٤-٧٢٧؛ عتر، منهج النقد، ١١١-١١٣. السيوطي، تدريب الراوي، ١

الباب السادس

حكم العمل بالحديث الضعيف

في هذا الموضوع ثلاثة أقوال بين العلماء:

١. يعمل به مطلقاً: أي في الحلال والحرام والفرض والواجب بشرط أن لا يوجد غيره. ذهب إلى ذلك بعض الأئمة الأجلة كالإمام أحمد وأبي داود وغيرهما. وهذا محمول على ضعيف غير شديد الضعف، لأن ما كان ضعفه شديداً فهو متروك عند العلماء.

٢. لا يعمل به مطلقاً: نسب ذلك إلى القاضي أبي بكر بن العربي، وقال به الشهاب الخفاجي والجلال الدواني، ومال إليه بعض العصريين من الكاتبين مستنداً بأنها كالفرض والحرام لأن الكل شرع

٣. يعمل به في الفضائل بشروط: قاله الجمهور. وذكر ابن حجر له ثلاثة شروط:

الأول: متفق عليه، وهو أن يكون الضعف غير شديد، فيخرج من انفراد من الكذابين والمتهمين بالكذب ومن فحش غلظه.

الثاني: أن يكون مندرجاً تحت أصل عام، فيخرج ما يختص بحيث لا يكون له أصل أصلاً.

الثالث: ألا يعتقد عند العمل به ثبوته، لئلا ينسب إلى النبي صلى الله عليه وسلم ما لم يقله.⁵⁸

قلت: القول الأول والقول الثالث لا يُرغَّبُ في العمل بالأحاديث الضعيفة مع إهمال الأحاديث الصحيحة والحسنة. والعجب كل العجب أن بعض الناس يدفعون عن الأحاديث الضعيفة ببذل المجهود ولكن لا يرغب الناس في العمل بالأحاديث الصحيحة والحسنة. ولذلك أن العوام لا يعلم الأحاديث الصحيحة أبداً ولا يعمل بها قط، وعمرهم بنفد في أثر الأحاديث الضعيفة والموضوعة. والأليق للمؤمن أن يعمل بالآيات القرآنية أولاً، وبالأحاديث الصحيحة ثانياً، وبالأحاديث الحسنة ثالثاً. وأما الأحاديث الضعيفة فيعمل بها إذا لم يوجد الصحيح والحسن. والأمر فالعكس اليوم! مثلاً لا يعلم العوام أحاديث البخاري ومسلم ولا يعمل بأحاديثهما، ولكن يعلم بالروايات التي في "اللآل المصنوعة" و"تنزيه الشريعة" و"الموضوعات" لتعليم القصاص والرؤس الجهال ويعمل بها. إنا لله وإنا إليه راجعون!

عتر، منهج النقد، ٢٩٤-٢٩١. 58

الخاتمة

آداب المحدث والطالب

يستحب للمحدث إذا أراد حضور مجلس التحديث أن يتطهر، ويتطيب، ويُسرح لحيته، ويجلس متمكناً بوقار، ويُقبل على الحاضرين كلهم، ويفتح مجلسه ويحتمه بتحميد الله تعالى والصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم ودعاء يليق بالحال بعد قراءة قارئٍ حسن الصوت شيئاً من القرآن العظيم. ولا يسرد الحديث سرداً يمنع فهم بعضه. فإن رفع أحد صوته زبره،⁵⁹ فقد كان مالك يفعل ذلك ويقول: قال الله تعالى: ﴿يا أيها الذين آمنوا لا ترفعوا أصواتكم فوق صوت النبي﴾ فمن رفع صوته عند حديثه فكأنما رفع صوته فوق صوته.⁶⁰

ويجب علي [طالب الحديث] تصحيح النية، والإخلاص لله تعالى في طلبه، والحذر من التوصل به إلى أغراض الدنيا. ويسأل الله تعالى التوفيق والتسديد والتيسير. وليستعمل الأخلاق الجميلة والآداب، ثم ليُفرض جهده في تحصيله، ويعتزم إمكانه. ويبدأ بالسماع من أرجح شيوخ بلده إسناداً وعلماً وشهرة وديناً وغيره، فإذا فرغ من مهماتهم فليُرخل على عادة الحفاظ.⁶¹ وينبغي أن يُعظّم شيخه ومن يسمع منه. وليحذر كل الحذر من أن يمتعه الحياء والكبر من السعي التام في التحصيل وأخذ العلم ممن دونه في نسب أو سن أو غيره. ولا ينبغي أن يقتصر على سماعه وكتبه دون معرفته وفهمه، فليتعرّف صحته، وفقهه، ومعانيه، ولغته، وإعرابه، وأسماء رجاله محققاً كل ذلك. وينبغي أن يستعمل ما يسمعه من أحاديث العبادات والآداب، فذلك زكاة الحديث وسبب حفظه.⁶²

* * *

ههنا تمت الرسالة... والحمد لله رب العالمين ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم، و صلى الله تعالى على رسولنا محمد النبي الكريم!

59. النووي، التقريب، ٨٠.

60. السيوطي، تدریب الراوي، ١٢١/٢.

61. النووي، التقريب، ٨١.

62. النووي، التقريب، ٨٢. بتقديم وتأخير.

Kaynakça

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. Şahîhü'l-Buhârî. Kâhire: Dârü'l-hadîs, 2011.
- Canikli, İlyas. "Hadis Öğretimi üzerine Bazı Düşünceler", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 23 (2010): 141-164.
- Cezâîrî, Tâhir b. Muhammed Şâlih b. Ahmed es-Sem'ûnî el-Hasenî el-Cezâîrî. Tevcîhü'n-nazar ilâ uşûli'l-eser. Haleb: Mektebetü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, 1995.
- Çakan, İsmail Lütfi. Hadis Usûlü. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 43. Baskı, 2017.
- Çakan, İsmail Lütfi. "Hatip Bağdadî'nin Muhtasaru Nasihati Ehli'l-Hadis Risalesi ve İlahiyat Fakültelerinde Hadis Öğretimi". Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3 (1985): 207-223.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî. Sünenü Ebî Dâvûd. Beyrût: el-Mektebetü'l-asriyye, ty.
- Itr, Nureddîn. Menhecü'n-naqd fî 'ulûmi'l-hadîs. Beyrût: Dârü'l-fikr, 1997.
- İbn Dakîkul'îd, Ebû'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Keşeyrî el-Keşî. İhkâmü'l-aḥkâm şerḥu 'Umdeti'l-aḥkâm. Kâhire: Âlemü'l-kütüb, 1407.
- İbn Dakîkul'îd, Ebû'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Keşeyrî el-Keşî. el-İktirâḥ fî beyâni'l-istilâḥ ve mâ üdîfe ilâ zâlike mine'l-eḥâdîsi'l-ma'dûde mine's-şihâḥ. Beyrût: Şeriketü Dâri'l-meşâri', 2006.
- İbn Dakîkul'îd, Ebû'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Keşeyrî el-Keşî. el-İktirâḥ fî beyâni'l-istilâḥ ve mâ üdîfe ilâ zâlike mine'l-eḥâdîsi'l-ma'dûde mine's-şihâḥ. Ammân: Dârü'l-ulûm, 2007.
- İbn Dakîkul'îd, Ebû'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Keşeyrî el-Keşî. el-İlmâm bi-eḥâdîsi'l-aḥkâm. Dımaşk: Dârü'n-nevâdir, 1433.
- İbn Dakîkul'îd, Ebû'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Keşeyrî el-Keşî. el-İlmâm fî ma'rifeti eḥâdîsi'l-aḥkâm. Riyâd: Dârü'l-muhakkik, h. 1420.
- İbn Hacer el-Askalânî. Nüzhetü'n-nazar şerḥu Nuḥbeti'l-fiker. Karaçi: Mektebetü'lü-büşrâ, 2011.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. Sünenü İbn Mâce. Byy.: Dârü ihyâi'l-kütübi'l-arabiyye, ty.

- İsfehânî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Mahmûd. Kitâbü'l-ğavâidi'l-küllîyye fî cümletin mine'l-fünûni'l-ilmîyye. thk. Mansur Koçinkağ-Bilal Taşkın. İstanbul-Beyrut: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1438/2017.
- Koca, Ferhat. "İbn Abdülhâdî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 19:274. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. Şahîhü Müslim. Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2011.
- Nazlıgül, Habil. "Ürdün'de ve Ürdün Üniversitelerinde Hadis Öğretimi". Bilim-name 21/2 (2011): 223-236.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb. Sünenü'n-Nesâî. Haleb: Mektebetü'l-matbûâti'l-İslâmîyye, 1986.
- Nevevî, Muhyiddîn b. Şeref. et-Taqrîb ve't-teysîr. Beyrût: Dârü'l-kitâbi'-Arabî, 1985.
- Özel, Ahmet. "İbn Dakîkul'îd". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 19:407-409. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân. Fetḥu'l-muğîs bi-şerḥi Elfıyyeti'l-ḥadîs li'l-'İrâkî. Mısır: Mektebetü's-sünne, 2003.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr. Tedrîbu'r-râvî fî şerḥi Taqrîbi'n-Nevevî. Medîne: Dârü Taybe.
- Suiçmez, Yusuf. "İslam Ülkelerinde Hadis Öğretimi (Lisans düzeyi)". III. Hadis Anabilim Dalları İhtisas Toplantısı, 125-193. Bursa: Emin Yayınları 2017.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. el-Câmi' u's-şahîḥ (Sünenü't-Tirmizî). Mısır: Mektebetü Mustafâ el-Bâb el-Halebî, ty.
- Uğur, Mücteba. "Cumhuriyet Devri hadis Neşriyatı ve Hadis Öğretimi". 50. Yıl (1973), 345-366.
- Yücel, Ekrem. "Suriye Yüksek Öğretiminde Hadis (Şam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)". Çukurova İlahiyat Fakültesi Dergisi 11/2 (2011): 278-306.
- Zuhaylî, Vehbe. Usûlü'l-fıkhî'l-İslâmî. 2 cilt. Beyrût: Dârü'l-fıkr, 1996.
el-Mektebetü's-Şâmile, 3.64.

Some Suggestions on Hadith Education Based on Ibn Daqīq Al-Īd's Book Named Al-Iqtirāh

Abstract

Citation / ©- Durmuş, Ü. (2018). Some Suggestions on Hadith Education Based on Ibn Daqīq Al-Īd's Book Named Al-Iqtirāh, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity*, 18 (1), 193-220.

Abstract- *Ibn Daqīq al-Īd followed a different method in his work al-Iqtirāh which he wrote on the usul al-hadith; in the first half of his book he explained the mustalaḥat of hadith, in the second half, he presented 279 ṣaḥīḥ hadiths which encompassed all aspects of life. The fact that so many hadith narratives are included in an usul al-hadith book in this way has not been seen -before and after- in any other muḥaddiths. In this article, this special work of Ibn Daqīq al-Īd was examined, and emphasized that this work constitutes a good example with respect to hadith education in some ways, though not in all directions. Some suggestions have been made based on this work about how the content of hadith instruction should be in high schools and universities. In this context, it is emphasized that explanation adequately without extending of the mustalahats of hadith and reading the matns of hadith as much as possible are important for the motivation of students in the first stage of the hadith teaching in imam-hatip high schools and the theology faculties. Besides within the scope of hadith education in the theology faculties; it is argued that to teach another hadith text which is prepared comprehensively and methodically according to the needs of our country, and which is also possible to be completed in the course of university education in the second stage.*

Keywords- *Hadith, Ibn Daqīq al-Īd, al-Iqtirāh, Usul al-hadith, Hadith education*